

“विकेल ते पिकेल” या धोरणांतर्गत संत शिरोमणी
सावता माळी रयत बाजार अभियान राज्यात
राबविणेबाबत ..

महाराष्ट्र शासन
कृषि व पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व मत्स्यव्यवसाय विभाग
शासन परिपत्रक क्र. संकीर्ण-२०२०/प्र.क्र.१४२/३अ
मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई-३२
दिनांक- १३ नोव्हेंबर, २०२०

संदर्भ:-

- १) सहकार, पणन व वस्त्रोद्योग विभागाचा शासन निर्णय क्र. कृपमं-०८१६/प्र.क्र.११९/२१स,
दि.१२.०८.२०१६
- २) कृषि व पदुम विभागाचा शासन निर्णय क्र. संकीर्ण-२०२०/प्र.क्र.१३८/३अ, दि.२७.१०.२०२०

प्रस्तावना :-

महाराष्ट्र राज्याचे मा. मुख्यमंत्री यांच्या "विकेल ते पिकेल" या संकल्पनेवर आधारीत कृषि विभागाच्या योजनांची अंमलबजावणी करण्याचे धोरण निश्चित करण्यात आले आहे. राज्य शासनाच्या या धोरणांचा एक भाग म्हणून संत शिरोमणी सावता माळी रयत बाजार अभियानाची सुरुवात करून शेतकरी ते ग्राहक थेट विक्री व्यवस्था व त्यासंबंधीची मुल्य साखळी संवर्धीत करण्याचे नियोजन आहे.

"विकेल ते पिकेल" या संकल्पनेवर आधारीत संत शिरोमणी सावता माळी रयत बाजार अभियानाची सुरुवात करून शेतकरी ते ग्राहक थेट विक्री व्यवस्था व त्यासंबंधीची मुल्य साखळी संवर्धीत करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. त्या अनुषंगाने पुढील प्रमाणे निर्णय घेण्यात येत आहे.

शासन परिपत्रक:-

१. बाजारामध्ये शेतकऱ्याच्या मालाला चांगला भाव, ग्राहकांना ताजी फळे व भाजीपाला वाजवी दरात उपलब्ध होईल अशी संकल्पना राज्यात सुरु करावी यासाठी “संत शिरोमणी सावता माळी रयत बाजार अभियान” राबविण्यात यावे. या उपक्रमा अंतर्गत शेतकरी/शेतकरी गट हया व्यवस्थेद्वारे थेट ग्राहकांपर्यंत जोडण्यात यावे.
२. या अभियानाचे समन्वय व सनियंत्रण जिल्हास्तरावर प्रकल्प संचालक (आत्मा) व विभागीय उपसरव्यवस्थापक, महाराष्ट्र राज्य पणन मंडळ यांनी व राज्यस्तरावर संचालक (आत्मा) व व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य कृषि पणन मंडळ यांनी करावे.
३. **तालुका कृषि अधिकारी यांची जबाबदारी:-**

१. तालुका कृषि अधिकारी यांनी पुरवठा साखळी अविरतपणे कार्यरत ठेवण्यासाठी व ग्राहकांच्या मागणीप्रमाणे पुरवठा होण्यासाठी सदर अभियानात थेट विक्री करीता इच्छुक असणाऱ्या

- शेतकऱ्यांमध्ये लागवड क्षेत्राचे नियोजनाबाबत, वाण निवडीबाबत, निविष्ठा वापराबाबत व बाजारात असलेल्या मागणीबाबत जाणीव व जागृती निर्माण करावी.
- II. फळे, भाजीपाला व इतर शेतमाल उत्पादित झाल्यानंतर संबंधित शेतकऱ्यांमध्ये शेतमालाची स्वच्छता व प्रतवारी करणे, ग्रेडींग करणे, पॅकींग करणे, विक्री व्यवस्थापन इत्यादीबाबत तांत्रिक प्रशिक्षण व क्षमताबाधणी करावी.
- III. तालुका कृषि अधिकारी यांनी शासनाचे इतर विभाग जसे महसुल व पोलिस तसेच स्थानिक स्वराज्य संस्था (जिल्हा परिषद, पंचायत समिति, महानगरपालिका, नगरपालिका, ग्रामपंचायत इत्यादी) यांच्याकडील विक्री स्थळांच्या मान्यतेबाबत सक्षम प्राधिका-याची मान्यता घ्यावी व योग्य तो समन्वय ठेवावा. ज्या ठिकाणी अडचणी असतील तेथे जिल्हास्तरावरून प्रकल्प संचालक आत्मा यांची मदत घ्यावी.
- IV. तालुका कृषि अधिकारी यांनी नगरविकास विभाग व ग्रामविकास विभागातील स्थानिक अधिकारी व कर्मचारी यांचेसोबत व नोंदणीकृत गृहनिर्माण सोसायटीचे पदाधिकारी यांचे समवेत संवाद साधून विक्री स्टॉलची जागा निश्चित करावी. तसेच स्टॉल लावण्याचे तारखा व वेळापत्रक अंतिम करावे जेणेकरून ग्राहकांचा जास्तीत जास्त प्रतिसाद या अभियानास मिळेल. जास्त ग्राहक असलेल्या सोसायट्यांमध्ये कायमस्वरूपी व्यवस्था होत असल्यास ती करण्यात यावी.
- V. संबंधित तालुका कृषि अधिकारी यांनी आपल्या तालुक्यातील शेतकरी/शेतकरी उत्पादक संघ/शेतकरी उत्पादक कंपन्यांच्या अंतर्गत जाळे बळकट करणेबाबत भर द्यावा. जेणेकरून जास्तीचा शेतमाल दुसऱ्या गटांमार्फत/शेतकऱ्यामार्फत विक्री करता येईल. अथवा कमी पडणारा शेतमाल दुसऱ्या गटाकडून घेता येईल व पुरवठा साखळी अविरतपणे सुरू राहिल.
- VI. राज्यभरात विक्री स्थळांच्या मांडणीमध्ये एकसारखेपणा असावा याकरीता फोल्डेबल रॅक, छत्री, वजनकाटा इत्यादी खरेदी शेतकऱ्याद्वारे होत असतांना शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन करावे. जेणेकरून कृषि विभागाची प्रतिमा जनसामान्यांमध्ये उंचावण्यास मदत होईल. यासाठी आत्मा नियामक मंडळाचे मान्यतेने विविध खाजगी कंपन्यांना सामाजिक उत्तरदायित्व निधी, अशासकीय संस्था यांची मदत घ्यावी.
- VII. महाराष्ट्र राज्य कृषि पणन महामंडळ व महाराष्ट्र सहकार विकास महामंडळ यांचेकडे राज्यातील सहकारी गृहनिर्माण संस्थाबाबतचा संपर्काचा तपशिल उपलब्ध आहे. या दोन्ही यंत्रणांसोबत तालुका कृषि अधिकारी यांनी समन्वय केल्यास शाश्वत स्वरूपात मागणी शहरी भागातून मिळवता येईल व मागणीप्रमाणे आपल्या तालुक्यातील शेतकऱ्यांना फळे व भाजीपाला पुरवठ्याबाबत अवगत करून नियोजन करावे.

- VIII. या प्रक्रियेमध्ये सहभागी होणाऱ्या शेतकरी/शेतकरी उत्पादक गट यांचेकडील विक्री केंद्रावरती ठेवले जाणारे वजन काटे हे प्रमाणित असल्याची खात्री तालुका कृषि अधिकारी यांनी करावी.
- IX. भाजीपाल व फळे विक्री केंद्रावर उपलब्ध मालाचे बाबनिहाय दर फलक संबंधित शेतकऱ्यांनी / शेतकरी गटांनी दर्शनी भागात स्पष्टपणे वाचता येईल अशा पद्धतीने लावला असल्याची खात्री करावी. किंवा आगाऊ ऑनलाइन पुरवठा आदेश घेत असतील तर किंमत आधी ठरवून घ्यावी.
- X. तालुका कृषि अधिकारी यांनी शेतकरी निहाय किती कालावधीसाठी शेतमाल विक्री करणार याबाबतचा तपशिल, अद्यावत सात-बारा उतारा यासारख्या आवश्यक कागदपत्रांची पूर्तता सहभागी होणाऱ्या शेतकऱ्याकडून करून घ्यावी व त्याप्रमाणे पुरवठा साखळी शाश्वत ठेवण्याची आवश्यक ती कार्यवाही करावी.
- XI. सदर योजनेमध्ये शेतकरी / शेतकरी गट / शेतकरी उत्पादक कंपनी यांच्या सभासदांचाच माल थेट ग्राहकांना विकण्याचे बंधन राहिल.
- XII. सदर अभियानाच्या माध्यमातून शेतमाल विक्रीकरीता उपलब्ध करून दिलेल्या जागेवर शेतकरी / शेतकरी गट / शेतकरी उत्पादक कंपनी यांच्या मार्फत अतिक्रमण होणार नाही, मालकी हक्क सांगितला जाणार नाही याची खात्री करावी.
- XIII. शेतकरी/शेतकरी गट/शेतकरी कंपन्या यांना मान्यता देताना त्यांच्याकडून संबंधित जागेची स्वच्छता करणेबाबत जागेचे हमीपत्र घ्यावे.

४. प्रकल्प संचालक (आत्मा) व विभागीय उपसरव्यवस्थापक, महाराष्ट्र राज्य पणन मंडळ यांची जबाबदारी:-

- अ) जिल्हास्तरावरून या अभियानाचे योग्य ते सनियंत्रण करावे.
- आ) तालुका कृषि अधिकारी यांना क्षेत्रीय स्तरावरील अडचणी सोडवण्यासाठी महसूल पोलीस, स्थानिक स्वराज्य संस्था यांच्यात योग्य तो समन्वय करावा.
- इ) जिल्हास्तरावरील मोठ्या शहरातील जागा शेतकरी/शेतकरी गट/शेतकरी उत्पादक कंपन्या यांना नेमून देण्यासाठी विविध शेतकरी / शेतकरी गट / शेतकरी उत्पादक कंपनी यांना सक्षम प्राधिका-याची मान्यता / परवानगी मिळवून देण्यासाठी योग्य तो समन्वय ठेवावा. तसेच जागा ज्या प्राधिकरणाच्या मालकीच्या आहेत, त्या प्राधिकरणाची मान्यता घ्यावी.

५. शेतकरी / शेतकरी गट / शेतकरी उत्पादक कंपनी यांची जबाबदारी:-

- I. शेतक-यांकडे वैविध्यपूर्ण फळे व भाजीपाला उत्पादित करण्याचे नियोजन असावे. जेणेकरून ग्राहकांना अभिप्रेत असलेला सर्व माल एकाच ठिकाणी मिळु शकेल.

- II. भाजीपाला व फळे विक्री केंद्रावर उपलब्ध मालाचे बाबनिहाय दरफलक संबंधित शेतक-यांनी / शेतकरी गटाने दर्शनी भागात स्पष्टपणे वाचता येईल अशा पध्दतीने लावणे बंधनकारक राहिल.
  - III. शेतमाल बाजारात विक्रीकरिता आणण्यापुर्वी व्यवस्थित वर्गवारी करून, ग्रेडींग, पॅकींग याबाबत काटेकोर अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे.
  - IV. शेतमालासोबत येणारा काडी/कचरा/घाण अथवा शिल्लक माल परत नेण्याची जबाबदारी संबंधित शेतकरी/शेतकरी गट/शेतकरी उत्पादक कंपनी यांची राहिल.
  - V. शेतमालाचे वजन करण्यासाठी इलेक्ट्रॉनिक वजनकाट्याचा वापर करणे अथवा प्रमाणित वजनकाट्याचा वापर करणे बंधनकारक राहिल.
  - VI. उत्कृष्ट दर्जाचा माल विक्रीकरिता उपलब्ध करणे आवश्यक आहे. अपरिपक्व, अतिपक्व, किडलेला, रोगग्रस्त, फुटलेला (ग्राहक खरेदी करू शकणार नाही असा माल) शेतमाल विक्रेत्यांनी विक्रीकरिता आणू नये.
  - VII. शेतकरी/शेतकरी गट/शेतकरी उत्पादक कंपनी यांनी इतर शेतक-यांच्या शेतमाल विक्रीचे व्यवहार करताना शेतमाल ताब्यात घेतानाच त्यांचे पैसे देणे बंधनकारक राहिल. तसेच ऑनलाईन/डिजीटल पेमेंट ॲपच्या वापरास प्रोत्साहन द्यावे.
  - VIII. विक्री अभावी शिल्लक राहिलेल्या शेतमालाची जबाबदारी ही संबंधित शेतकरी/शेतकरी गट/शेतकरी उत्पादक कंपनी यांची राहिल.
  - IX. शेतकरी/शेतकरी गट/शेतकरी उत्पादक कंपनी यांनी शेतकरीनिहाय किती कालावधीसाठी शेतमाल विक्री करणार याबाबतचा तपशिल, अदयावत पिक पाहणीची नोंद असलेला ७/१२ उत्तरा यासारख्या आवश्यक कागदपत्रांची पूर्तता तालुका कृषि अधिकारी यांच्याकडे करणे बंधनकारक राहिल.
  - X. सदर अभियानाच्या माध्यमातून शेतमाल विक्रीकरिता उपलब्ध करून दिलेल्या जागेवर शेतकरी/शेतकरी गट/शेतकरी उत्पादक कंपनी यांच्या मार्फत अतिक्रमण होणार नाही, मालकी हक्क राहणार नाही. तसेच सक्षम प्राधिकारी यांनी मान्यता / परवानगी देताना ज्या अटी व शर्ती असेल त्याचे पालन करणे बंधनकारक राहिल.
६. आर्थिक तरतूद:- आत्मा नियामक मंडळाचे मान्यतेने विविध खाजगी कंपन्यांच्या सामाजिक उत्तरदायित्व निधी, अशासकीय संस्था यांची मदत घेण्यात यावी.

७. या अभियानाचे समन्वय व सनियंत्रण जिल्हास्तरावर प्रकल्प संचालक (आत्मा) व विभागीय उपसरव्यवस्थापक, महाराष्ट्र राज्य पणन मंडळ यांनी व राज्यस्तरावर संचालक (आत्मा) व व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य कृषि पणन मंडळ यांनी करावे.
८. याबाबतच्या सविस्तर सूचना आयुक्त (कृषि) महाराष्ट्र राज्य यांनी निर्गमित कराव्यात.
९. सदरचे शासन परिपत्रक पणन विभागाच्या दि. ११.११.२०२० नुसार दिलेल्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.
१०. सदरचे शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या वेबसाईटवर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा संगणक संकेतांक क्र. २०२०१११३१२३०५०३८०१ असा आहे. हे परिपत्रक डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(अशोक आत्राम)
सह सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत:-

१. मा.मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे अपर मुख्य सचिव
२. मा.मंत्री(वित्त)महाराष्ट्र राज्य यांचे खाजगी सचिव
३. मा.मंत्री (कृषि) महाराष्ट्र राज्य यांचे खाजगी सचिव
४. मा.राज्यमंत्री (कृषि)महाराष्ट्र राज्य यांचे खाजगी सचिव
५. सर्व विधानमंडळ सदस्य.
६. अपर मुख्य सचिव,(वित्त)वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई
७. सचिव (कृषि),कृषि व पदुम विभाग,मंत्रालय, मुंबई
८. प्रधान सचिव, पशुसंवर्धन, दुग्ध व्यवसाय व मत्स्य व्यवसाय विभाग मंत्रालय, मुंबई.
९. प्रधान सचिव,जलसंधारण,ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय,मुंबई.
- १०.प्रधान सचिव,वस्त्रोद्योग,सहकार व वस्त्रोद्योग विभाग,मंत्रालय,मुंबई.
- ११.आयुक्त(कृषि), कृषि आयुक्तालय,महाराष्ट्र राज्य,पुणे
- १२.संचालक (आत्मा), कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
- १३.संचालक (विस्तार व प्रशिक्षण), कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
- १४.कुलगुरु,मराठवाडा कृषि विद्यापीठ,परभणी
- १५.कुलगुरु,डॉ.पंजाबराव देशमुख कृषि विद्यापीठ,अकोला
- १६.कुलगुरु,महात्मा फुले कृषि विद्यापीठ,राहुरी,जि. अहमदनगर
- १७.कुलगुरु,डॉ.बाळासाहेब सावंत कोंकण कृषि विद्यापीठ, दापोली
- १८.महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क संचालनालय,मंत्रालय,मुंबई
- १९.महालेखापाल १/२ (लेखा परिक्षा)/(लेखा व अनुज्ञेयता) मुंबई/नागपूर
- २०.सर्व विभागीय आयुक्त

- २१.सर्व जिल्हाधिकारी तथा अध्यक्ष आत्मा नियामक मंडळ
- २२.मुख्य कार्यकारी अधिकारी,सर्व जिल्हा परिषद तथा उपाध्यक्ष आत्मा नियामकमंडळ
- २३.संचालक, फलोत्पादन, कृषि आयुक्तालय, पुणे
- २४.संचालक, कृषि प्रक्रीया व नियोजन, कृषि आयुक्तालय, पुणे
- २५.सर्व विभागीय कृषि सहसंचालक
- २६.सर्व जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी
- २७.सर्व जिल्हा प्रकल्प संचालक आत्मा
- २८.कार्यक्रम समन्वय,कृषि विज्ञान केंद्र
२९. निवड नस्ती कार्यासन ३-अ.